

Γιάννης Χαμηλάκης

Η αρχαιολογία και οι αισθήσεις

Βίωμα, μνήμη και συν-κίνηση

Μετάφραση
Νίκος Κούρκουλος

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ! του ΕΙΚΟΣΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<i>Κατάλογος εικόνων</i>	13
<i>Πρόλογος</i>	15
1. Καταλύοντας το μουσείο της απουσίας των αισθήσεων	19
2. Η δυτική νεωτερικότητα, η αρχαιολογία και οι αισθήσεις.....	37
Οι βόθροι και η βιωματική εμπειρία των αστών.....	37
Η τάξη, η φυλή και η κατασκευή των νεωτερικών αισθητηριακών καθεστώτων.....	38
Οι αισθήσεις στην πρώιμη φιλοσοφική σκέψη και κοινωνική θεωρία: σύντομη παρέκβαση	46
Αισθητηριακές συγκρούσεις: η αρχαιολογία και τα αισθητηριακά καθεστώτα της νεωτερικότητας	56
Η αρχαιολογία σαν «επιδειξιακός» κλάδος.....	61
Το φωτογραφικό και το αρχαιολογικό	63
Ιερές αρχαιότητες: η διαλεκτική ανάμεσα σε αισθητηριακή οικειότητα και απόσταση.....	66
Η σιωπή του μουσείου.....	68
Αρχαιολογικά παραδείγματα και αισθητηριακότητα.....	70
Ένα φάντασμα στοιχειώνει την αρχαιολογία	77
3. Επανορίζοντας το αισθητηριακό και συν-κινητικό βίωμα	79
Μια νέα εποχή για την αισθητηριακότητα;.....	82
Νέες πολυαισθητηριακές σφαίρες, νέα αισθητηριακά πεδία; Ο κινηματογράφος και το μουσείο	83
Φιλοσοφίες της αισθητηριακότητας	87
Πόσες αισθήσεις υπάρχουν;.....	95
Σωματική οπτικότητα;.....	98
Τροφές / αισθήσεις / μνήμες.....	103
Η αισθητηριακότητα ως βιοπολιτική	113

Φαγητό και αισθητηριακότητα: γευσημολογία ή νέα οντολογία;	115
Αρχαιολογίες των αισθήσεων.....	116
Η φαινομενολογία του τοπίου ως αρχαιολογία των αισθήσεων;	120
Χωρικές τεχνολογίες, εικονικές πραγματικότητες, αρχαιολογίες των αισθήσεων;	128
Συμπεράσματα	132
4. Αισθήσεις, υλικότητα, χρόνος. Μια νέα οντολογία	135
Οι αισθήσεις αφορούν τη φύση και την κατάσταση της ύπαρξης	136
Οι αισθήσεις είναι άπειρες	137
Η αρχαιολογία μπορεί να εξερευνήσει τον άπειρο αριθμό των αισθήσεων	138
Από το σώμα και το πράγμα στο πεδίο και τη ροή.....	139
Οι αισθητηριακές ροές είναι ριψοκίνδυνες και απρόβλεπτες	141
Οι αισθήσεις είναι πολιτικές	141
Οι αισθήσεις είναι ιστορικές.....	142
Κάθε αισθητηριακή πρόσληψη είναι γεμάτη μνήμες	142
Η αισθητηριακή αναστοχαστικότητα πρέπει να είναι η αφετηρία κάθε αισθητηριακής ανάλυσης	143
Οι αισθήσεις είναι πολυχρονικές – ενεργοποιούν την πολυχρονικότητα της ύλης: μια μεπεξονική οντολογία	143
Οι αρχαιολογίες των αισθήσεων είναι επίσης αρχαιολογίες της συν-κίνησης.....	149
Αισθητηριακά συναθροίσματα.....	150
Από την οντολογία στην οντογένεση.....	153
5. Αισθητηριακή νεκροπολιτική. Τα νεκρικά μνημοτοπία στην Κρήτη της Εποχής του Χαλκού	155
Η μυρωδιά του θανάτου	157
Διαφορετικές αισθητηριακότητες στην ταφική σφαίρα	165
Η ανάδυση του «ατόμου»;	170
Άτομο και πρόσωπο στην αρχαιολογία	172
Από τα άτομα στη διασωματικότητα	174
Η διαλεκτική μεταξύ αισθητηριακής ανάμνησης και λησμονιάς	181
Το νεκρικό τοπίο ως χρονοτοπικός χάρτης	184
Αισθητηριακή νεκροπολιτική.....	186
6. Γιατί «ανάκτορα»; Αισθήσεις, μνήμη και το ανακτορικό φαινόμενο στην Κρήτη της Εποχής του Χαλκού.....	189
Η Κρήτη των εκατό ανακτόρων; Τα αυλοκεντρικά κτίσματα ως σφαίρες αισθητηριακότητας.....	189

Τα ανάκτορα ως αποθέωση αισθητηριακής και μνημονικής ιστορίας	195
(1) Αίσθηση του τόπου	196
(2) Αίσθηση του ενσώματου ομοσιτισμού	198
(3) Αίσθηση της προγονικής καταγωγής και συνέχειας	199
Η πειθάρχηση και η ρύθμιση του αισθητηριακού βιώματος: η παραγωγή μνημονικής μαρτυρίας	202
Θρυμματίζοντας αγγεία	207
Επιτελεστική ηχώραση: η αισθητηριακή βίωση των τοιχογραφιών	209
Η αρχαιολογία ως αισθητηριακή και μνημονική ιστορία: συμπέρασμα	217
 7. Από τη σωματικότητα στην αισθητηριακότητα, από τα πράγματα στις ροές	 221
 <i>Βιβλιογραφία</i>	 235
<i>Ευρετήριο</i>	261

1.

Καταλύοντας το μουσείο της απουσίας των αισθήσεων

Μια γλωσσική έκφραση που με είχε εντυπωσιάσει, όταν ήμουν παιδί στην Ελλάδα της δεκαετίας του '70, ήταν ο υποτιμητικός όρος για έναν άνθρωπο που είναι απότομος, που του λείπει η συν-κινητικότητα* κι ο οποίος αδιαφορεί εμφανώς για τα αισθήματα των άλλων, όντας εγωιστής κι εγωκεντρικός. Η λέξη αυτή είναι «αναίσθητος». Μπορούμε να τη μεταφράσουμε στα αγγλικά (insensitive), όμως αυτή η απόδοση δεν εξαντλεί τον ερμηνευτικό πλούτο της ελληνικής λέξης. Η ετυμολογία της λέξης κι η κυριολεξία της έχουν, εδώ, τη σημασία τους. Η ελληνική λέξη χρησιμοποιείται στην περίπτωση αυτή με μεταφορική έννοια, ενώ κυριολεκτικά σημαίνει κάποιον που έχασε τις αισθήσεις του μετά από ατύχημα. Σ' αυτά τα συμφραζόμενα, η λέξη σημαίνει κάποιον που δεν έχει αισθήσεις, που δεν συναναστρέφεται με τους άλλους μέσα από τις σωματικές του αισθητηριακές τροπικότητες. Αυτό, στην πραγματικότητα, είναι ασφαλώς αδύνατο. Στον πυρήνα της, όμως, τούτη η έκφραση φανερώνει τόσο τη θεμελιακή σπουδαιότητα των πολλαπλών αισθήσεων για την ανθρώπινη κοινωνικότητα όσο και τον κρίσιμο δεσμό ανάμεσα στις σωματικές αισθήσεις και τη συν-κινητική και συναισθηματική αλληλεπίδραση, υποδηλώνοντας ότι εκείνος που είναι ανίκανος για αισθητηριακά συν-κινητική επικοινωνία είναι, κατά μία έννοια, ανάπηρος.

Είναι σχεδόν ταυτολογία το να πούμε ότι οι σωματικές αισθήσεις είναι καίριες για την ανθρώπινη κοινωνική εμπειρία. Σπάνια, ωστόσο, συλλογίζομαστε σε βάθος τι συνεπάγεται αυτό. Μερικοί ανθρωπολόγοι (π.χ. Feldman 1994, βλ. επίσης τα υπόλοιπα άρθρα στο Seremetakis 1994α) έχουν ισχυριστεί

---

* Affectivity. Ο όρος affect εννοείται εδώ σύμφωνα με τη σημασία που έλαβε στην *Ηθική* του Spinoza, καθώς και σύμφωνα με την επακόλουθη επεξεργασία του από τους Deleuze και Guattari: για το λόγο αυτό προτιμήθηκε η απόδοση *συν-κίνηση* απέναντι σε άλλες λύσεις που έχουν χρησιμοποιηθεί σε ελληνικές μεταφράσεις, όπως αίσθημα, συναίσθημα, συν-αίσθημα, διάθεση, συναισθηματική επίρεια, κλπ.

με παρρησία ότι πολλοί άνθρωποι στη σημερινή Δύση ζουν σε συνθήκες που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν κατάσταση πολιτισμικής αναισθησίας. Ιδού πώς ορίζει ο Feldman την κατάσταση αυτή: «ο εξοστρακισμός των ανησυχητικών, παράφωνων και αναρχικών αισθητηριακών παρουσιών και παραγόντων, που υπονομεύουν τις κανονιστικές και συχνά σιωπηρές προϋποθέσεις της καθημερινής ζωής» (1994: 89). Πρόκειται δηλαδή για μια κατάσταση όπου ο υλικός κόσμος, οι άλλοι άνθρωποι, ο τόπος, ο χρόνος κι η ιστορία βιώνονται με εξαιρετικά ρυθμισμένο σωματικό τρόπο, όπου το συν-κινητικό φορτίο της αισθητηριακής εμπειρίας ελέγχεται στενά, όπου μια φαινομενικά αυτόνομη όραση αποκτά την πρωτοκαθεδρία, όπου τέλος οι υπόλοιπες αισθητηριακές τροπικότητες επιτρέπονται μόνο υπό συγκεκριμένες συνθήκες και προσανατολίζονται στην παραγωγή ορισμένων βιωματικών αποτελεσμάτων, που συνδέονται συχνά με την αγορά και την καπιταλιστική εμπορευματοποίηση.

Παρά την ιστορική της εγκυρότητα και την ερμηνευτική της δύναμη, αυτή η υπόθεση είναι ασφαλώς γενικευτική και δεν αποφεύγει κάποια εσκεμμένη υπερβολή. Η θέση περί «πολιτισμικής αναισθησίας» μπορεί να θεωρηθεί ότι εκφράζει νοσταλγία για μια επιστροφή σε κάποια αρχέγονη και μυθική Αυτοκρατορία των Αισθήσεων, όπου οι σωματικές αισθητηριακές συναναστροφές ήταν εντελώς ελεύθερες και αρρυθμιστες. Υποτίθεται συχνά, ειδικά σε κείμενα για λαϊκή κατανάλωση, ότι οι σωματικές αισθήσεις είναι φυσικές, προπολιτισμικές, η βασιλική οδός για μια εδεμική κατάσταση του είναι και της συνείδησης. Το «να είμαστε σ' επαφή με τις αισθήσεις μας», όπως υποστηρίζει ιδιαίτερα ο New Age πνευματισμός, θεωρείται μέθοδος θεραπείας όλων των συμφορών της ανθρωπότητας. Την ίδια στιγμή ο τομέας της αισθητηριακής-βιωματικής οικονομίας είναι ένα γοργά επεκτεινόμενο πεδίο για το κεφάλαιο και το κέρδος στην ύστερη νεωτερικότητα – η εμπορευματοποίηση της αισθητηριακής εμπειρίας είναι σήμερα πανταχού παρούσα. Όπως θα δείξουμε σε τούτο το βιβλίο, δεν υπάρχει τίποτα το προπολιτισμικό στις σωματικές αισθήσεις. Υπήρξε πάντα ένταση ανάμεσα στον αναρχικό και ακατάστατο κόσμο των αισθήσεων (και της σωματικής και αισθητηριακής μνήμης) και τις προσπάθειες ατόμων και ομάδων, συχνά με πολιτικά κίνητρα, να ρυθμίσουν και να προσανατολίσουν την αισθητηριακή εμπειρία, χρησιμοποιώντας συχνά τον υλικό πολιτισμό και τον απτό και κατασκευασμένο χώρο. Από την άλλη, όπως θα δείξω στο Κεφάλαιο 3, το πρωτείο της αυτόνομης όρασης και η πειθάρχηση και ρύθμιση της αισθητηριακής εμπειρίας έχουν συχνά αμφισβητηθεί, ιδιαίτερα κατά τον 20ό αιώνα, από ένα φάσμα δυνάμεων και διαδικασιών, μολοντί με ανάμικτα αποτελέσματα.

Ο Feldman και άλλοι συγγραφείς με ανάλογη προβληματική, ωστόσο, συνειδητοποιούν τα ζητήματα αυτά και επισημαίνουν, εδώ, κάτι πολύ σημαντι-

κό. Θίγουν ένα καίριο γνώρισμα κάποιων κυρίαρχων τάσεων της δυτικής νεωτερικότητας: ένα διακριτό αισθητηριακό-συν-κινητικό καθεστώς με σαφείς κοινωνικές και πολιτικές συνέπειες και αποτελέσματα. Ο οδηγός που βιώνει το χώρο της πόλης, του προάστιου ή της υπαίθρου, κατά κύριο λόγο μέσα από το κλιματιζόμενο όχημά του, είναι απομονωμένος από την αρρυθμιστή και ακατάστατη αισθητηριακή πραγματικότητα του τόπου – τη ζέστη και το κρύο, τις οσμές και τους ήχους που διαμορφώνουν εμπειρίες και τοπικότητες. Ταυτόχρονα όμως, ο οδηγός παραμένει απρόσβλητος από την κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα των ανθρώπων στους δρόμους, σε λεωφορεία και τρένα, ανθρώπων που συχνά δεν μπορούν να έχουν αυτοκίνητο ή που, για οικολογικούς ή άλλους λόγους, μπορεί να προτιμούν το ποδήλατο ή τα δημόσια μέσα μεταφοράς. Στις περισσότερες αμερικάνικες πόλεις και κωμπολεις, π.χ., οι φτωχοί και τα μέλη εθνοτικών κοινοτήτων είναι εκείνοι που ζουν και βιώνουν την αισθητηριακή πραγματικότητα του δρόμου, του λεωφορείου και του τρένου – σε αντιπαράθεση με την αισθητηριακή αναισθησία (ή μάλλον το αυστηρά ελεγχόμενο *sensorium*) του κλιματιζόμενου ιδιωτικού οχήματος. Η τάξη, η φυλή, το φύλο και η εθνότητα εμπλέκονται βαθιά σε διακριτά αισθητηριακά καθεστώτα, όπως θα δούμε σε τούτο το βιβλίο. Για να δώσουμε ένα ακόμα παράδειγμα, οι περισσότεροι σύγχρονοι Δυτικοί βιώνουν τους σημερινούς πολέμους και συγκρούσεις μέσα από μια οθόνη τηλεόρασης ή υπολογιστή, και φυσικά μέσα από τις αποστειρωμένες εικόνες και ήχους που εγκρίνουν οι επικεφαλής των δυτικών δικτύων ενημέρωσης. Ο πόλεμος, όμως, για τα θύματά του, σημαίνει σωματική βία και πόνο, τη θέα του αίματος και ακρωτηριασμένων μελών, τη μυρωδιά ούρων και κοπράνων (που γεννιούνται από φόβο και απόγνωση), τη μπόχα από νεκρά και σε αποσύνθεση λείψανα. Αυτή είναι η αισθητηριακή βιωματική πραγματικότητα του πολέμου, ωστόσο οι περισσότεροι πόλεμοι του καιρού μας γίνονται αντιληπτοί από τους περισσότερους Δυτικούς σήμερα μέσα από τους θολούς φακούς της πολιτισμικής αναισθησίας. Μπορούμε να πούμε το ίδιο και για τουλάχιστον ένα μέρος των στρατιωτικών, που είναι σε θέση να εξαπολύουν επιθέσεις σε κάποια ξένη χώρα εκατοντάδες μίλια μακριά, συχνά χρησιμοποιώντας τα μη επανδρωμένα αεροπλάνα που ονομάζονται *drones*. Ο πόλεμος έγινε λοιπόν παρόμοιος με ένα αισθητηριακά αποστειρωμένο παιχνίδι σε υπολογιστή (πρβλ. Baudrillard 1995).

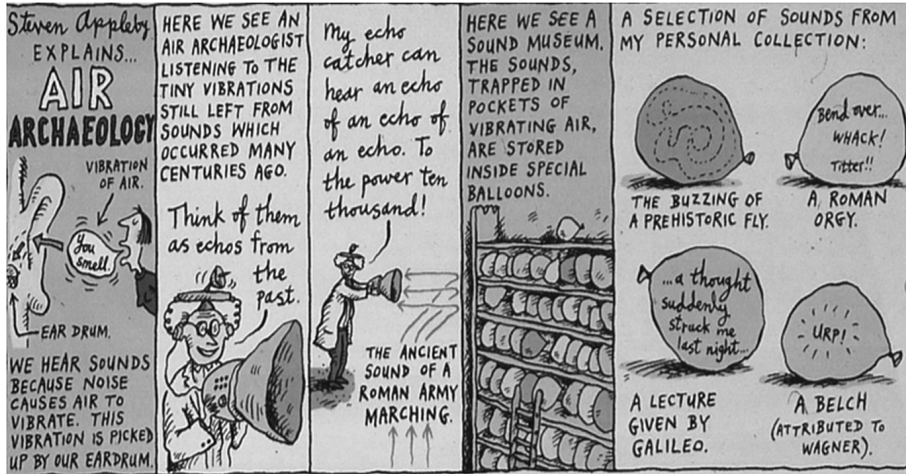
Το καθεστώς αυτό εντάσσεται στη δυτική καπιταλιστική νεωτερικότητα (η οποία ορίζεται εδώ ως η κυρίαρχη, κοινωνική, πολιτική και υλική συνθήκη της Δύσης μετά το μεσαίωνα) και, στο βιβλίο αυτό, θα προσπαθήσω να τοποθετήσω αυτή την αισθητηριακή συνθήκη μέσα στην ευρύτερη ιστορική της συγκυρία, από τις οικονομικές και πολιτικές διαδικασίες ως τους τρόπους αναπαράστασης που αυτή η συγκυριακή στιγμή επιθύμησε και τελικά καθιέρωσε.

Ωστόσο, όπως έχει ήδη παρατηρηθεί αρκετές φορές, είναι λάθος να βλέπουμε τη νεωτερικότητα σαν ενιαίο, μονολιθικό και καθολικό καθεστώς χωρίς εναλλακτικές. Υπάρχουν πολλαπλές νεωτερικότητες, ακόμα και στη Δύση, και όπως θα δείξω, υπάρχουν κοινωνικά συμφραζόμενα μέσα στη νεωτερική Δύση που έχουν γεννήσει εναλλακτικά αισθητηριακά πλαίσια. Παρομοίως, ορισμένες θεωρητικές και άλλες φιλοσοφικές προσπάθειες έχουν επικρίνει αυτό το κυρίαρχο καθεστώς και, φυσικά, υπάρχουν τα ποικίλα κοινωνικά συμφραζόμενα, τωρινά και παρελθοντικά, εκτός δυτικής νεωτερικότητας, όπου εναλλακτικές νεωτερικές, πολυαισθητηριακές, βιωματικές πραγματικότητες και αλληλεπιδράσεις είναι ο κανόνας. Αυτοί οι εναλλακτικοί αισθητηριακοί κόσμοι, στη νεωτερικότητα και εκτός αυτής, όπως και η κοινωνική σκέψη που υπονομεύει την πολιτισμική αναισθησία της δυτικής νεωτερικότητας, θα είναι κάποιες από τις κατευθυντήριες γραμμές για αυτό το εγχείρημα.

Το βιβλίο αυτό έχει να κάνει με την αρχαιολογία και τις σωματικές αισθήσεις.¹ Όμως δεν είναι, ή όχι και τόσο, μια εξερεύνηση της μακρόχρονης ανάπτυξης των διάφορων αισθητηριακών τροπικοτήτων, όπως θα μπορούσε να υποβάλει μια πρώτη ανάγνωση του τίτλου. Κάποια μέρη του βιβλίου θα αποτολήσουν μια ιστορική παρέκβαση, όμως ο κύριος στόχος του είναι να εξερευνήσει το πώς έχει αντιμετωπίσει έως τώρα τις σωματικές αισθήσεις η αρχαιολογία, ως ιδιαίτερος μηχανισμός της δυτικής νεωτερικότητας, αλλά κυρίως το πώς ορισμένες αναδιατυπωμένες, αντινεωτερικές (ή, καλύτερα, εναλλακτικές νεωτερικές) αρχαιολογίες μπορούν να επανακτήσουν και να αποκαταστήσουν τους πολυαισθητηριακούς βιωματικούς τρόπους συνδιαλλαγής με τον κόσμο. Επιπλέον, όπως υποδηλώνει ο υπότιτλος του βιβλίου, οποιαδήποτε πραγμάτευση των αισθήσεων είναι υποχρεωμένη να εξετάσει τα συστατικά που επιτρέπουν στην αισθητηριακή εμπειρία να πραγματωθεί. Επέλεξα να υπογραμμίσω δύο από αυτά τα συστατικά στον υπότιτλο: την (κοινωνική) μνήμη και τη συν-κίνηση. Άλλα βασικά συστατικά κατά την εξερεύνησή μου θα είναι οι έννοιες των πραγμάτων και της ύλης, καθώς και η έννοια των ροών: ροές ουσιών, αισθητηριακών ερεθισμάτων, αναμνήσεων, συν-κινητικών αλληλεπιδράσεων και ιδεών. Αντί να ριψοκινδυνέψει στην οργανική και πολιτισμική φύση *ατομικών* αισθητηριακών τροπικοτήτων, τούτο το βιβλίο θα προβάλλει κυρίως τη *συνθήκη της αισθητηριακότητας* όπως ενεργοποιείται και διαρθρώνεται από την (υλική και άυλη) ρευστότητα και συν-κινητικότητα.

1. Προτιμώ τους όρους «αρχαιολογίες των αισθήσεων» [archaeologies of the senses] και «αισθητηριακές αρχαιολογίες» [sensorial archaeologies] από τον όρο «(αρχαιολογική) αισθητική» [aesthetics] που έχουν επιλέξει κάποιοι άλλοι (π.χ. Gosden 2001). Παρότι ο όρος αυτός είναι πλησιέστερος (στα αγγλικά) με την αρχαιοελληνική λέξη για τις αισθήσεις, ο όρος «αισθητική» έχει καταλήξει να σημαίνει ένα ιδιαίτερο φιλοσοφικό πεδίο και είναι φορτισμένος με συνδηλώσεις αφηρημένων αξιολογικών κρίσεων περί ομορφιάς (βλ. Κεφάλαιο 2).

Εικόνα 1. Ο σκιτσογράφος Steven Appleby εξηγεί την «αερο-αρχαιολογία»: ένα δείγμα της δημόσιας καχυποψίας απέναντι στη δυνατότητα να ανακτηθούν τα αισθητηριακά φαινόμενα του παρελθόντος.

Για πολλούς, η αρχαιολογία των αισθήσεων φαίνεται εξ ορισμού αντιφατική: οι σωματικές αισθήσεις, θα μας έλεγαν, είναι εφήμερες, άπιαστες, αιθέριες. Πώς μπορούμε λοιπόν να εντοπίσουμε τις συγκεκριμένες, υλικές μαρτυρίες για αισθητηριακές αλληλεπιδράσεις μεταξύ ανθρώπων που έζησαν πριν από εμάς; Αυτή η πεποίθηση του κοινού νου εικονογραφείται από το βρετανό σκιτσογράφο Steven Appleby, καθώς σατιρίζει την (α)δυνατότητα μιας αρχαιολογίας του ήχου (Εικόνα 1). Ελπίζω ότι τούτο το βιβλίο θα πείσει τον αναγνώστη για το αντίθετο. Η αρχαιολογία σχετίζεται πρωταρχικά με την υλικότητα και το χρόνο. Εξερευνεί την υλική παρουσία και τις συγκεκριμένες και ιδιαίτερες μορφικές ιδιότητες των πλασμάτων και των πραγμάτων (του χώρου συμπεριλαμβανομένου), καθώς και τις κοινωνικές και πολιτισμικές τους ζωές και σημασίες σε διαφορετικές χρονικότητες. Αυτές οι μορφικές και υλικές διαστάσεις του κόσμου είναι οι ιδιότητες πάνω στις οποίες στηρίζονται οι αισθητηριακές μας συνδιαλλαγές: η απαλότητα ή η τραχύτητα των επιφανειών, η ακουστική των σπιτιών και άλλων χώρων, οι μυρωδιές των φυτών και άλλων ουσιών. Η αρχαιολογία των αισθήσεων είναι λοιπόν εφικτή με πολύ απτό τρόπο. Επιπλέον, το πεδίο της αρχαιολογίας, καθώς έχει πρωταρχική πρόσβαση στην υλικότητα του κόσμου, βρίσκεται σε προνομιακή θέση για να εξερευνήσει τις αισθητηριακές περιοχές και να συνεισφέρει απεριόριστα στην ευρύτερη συζήτηση γύρω από την αισθητηριακή εμπειρία και τα κοινωνικά και τα δυναμικά/εξουσιαστικά αποτελέσματά της. Τα κυρίαρχα αισθητηριακά καθεστώτα, όχι μόνο αλλάζουν αλλά είναι και πολλαπλοί, κατά καιρούς αλ-

ληλοσυγκρουόμενοι, αισθητηριακοί τρόποι συνδιαλλαγής σε κάθε ιδιαίτερο περιβάλλον, οι οποίοι παράγουν συχνά αισθητηριακές αντιδράσεις. Εκτός λοιπόν από την ιστορική αλλαγή, η αρχαιολογία μπορεί να εξερευνήσει, ίσως ακόμα περισσότερο, αυτή την αισθητηριακή διαφορετικότητα και πολλαπλότητα. Όσο για το χρόνο, η αρχαιολογία μπορεί να ερευνήσει τα διάφορα αισθητηριακά καθεστώτα σε ποικίλους χρονικούς σχηματισμούς. Αποφεύγω εσκεμμένα, εδώ, τις συνηθισμένες εκφράσεις περί αλλαγών σε μακρά ή βραχεία διάρκεια γιατί, όπως θα δείξω, η οπτική του χρόνου την οποία προσυπογράφει αυτό το βιβλίο δεν είναι ο γραμμικός, συσσωρευτικός χρόνος του κοινωνικού εξελικτισμού, ούτε η «longue durée», η «μακρά διάρκεια», του Braudel και των άλλων ιστορικών που σχετίζονται με τη Σχολή των *Annales*. Είναι μάλλον ο κοινωνικός και βιωματικός χρόνος, ο οποίος αναγνωρίζει τις πολλαπλές χρονικότητες που συνυπάρχουν σε υλική μορφή στον κόσμο γύρω μας. Είναι η μπερξονική οπτική της διάρκειας και της πολυχρονικότητας (Bergson 1991/1908), την οποία θα εξηγήσω αναλυτικά στο Κεφάλαιο 4.

Η αρχαιολογία, όπως τη γνωρίζουμε και όπως την ασκούμε σήμερα στη Δύση, είναι ένα πεδίο στενά συνδεδεμένο με τη νεωτερικότητα και, σαν τέτοια, στηρίζεται στην επιστημολογία της *μαρτυρίας*: αποδέχεται μόνο ισχυρισμούς για τους οποίους μπορεί να παρουσιαστεί συγκεκριμένη και χειροπιαστή μαρτυρία. Ανέφερα προηγουμένως, και θα δείξω σε ολόκληρο το βιβλίο, ότι το αισθητηριακό πεδίο, καθώς είναι ενσωματωμένο στην ύλη, άφησε πάμπολλα υλικά ίχνη μαρτυριών. Ας σταθούμε όμως για μια στιγμή στην έννοια της μαρτυρίας. Η ίδια η λέξη, *evidence*, μαρτυράει τη γενεαλογία της στο πεδίο της όρασης (*videre*, βλέπω στα λατινικά), υποδηλώνοντας ότι μόνο η συγκεκριμένη απόδειξη που μπορεί να ειπωθεί είναι αποδεκτή στο «δικαστήριο» της αρχαιολογίας. Αλλά τι μαρτυρία χρειαζόμαστε για να ξέρουμε ότι άνθρωποι σε άλλα κοινωνικά συμφραζόμενα (γεωγραφικά ή χρονικά απόμακρα από τα δικά μας) αισθάνονταν επιφάνειες, υφές, οσμές και γεύσεις, κι ένιωθαν ευχαρίστηση, πόνο και λύπη, όπως κι εμείς; Προφανώς, δεν θέλω να πω εδώ ότι όλοι οι άνθρωποι σε όλα τα συμφραζόμενα βιώνουν αισθητηριακά συμβάντα και συναισθήματα *με τον ίδιο τρόπο*, ούτε προσυπογράφω μίαν απερισκεπτη, προπολιτισμική και ομογενοποιητική οπτική για το ανθρώπινο σώμα και τις σωματικές αισθήσεις. Όμως, η εμμονή της αρχαιολογίας με τη μαρτυρία ενσωματώνεται σε μια θέση που είναι ηθικά (όπως και επιστημολογικά) αβάσιμη: μια θέση που αρνείται να αναγνωρίσει τις αισθητηριακές και συν-κινητικές ικανότητες του άλλου.

Η αρχαιολογία, έως τώρα, έχει κατασκευάσει κυρίως ανθρώπους που είναι *αναίσθητοι* – όχι απλώς ανθρώπους δίχως πρόσωπο (για να θυμηθούμε την αξιομνημόνευτη φράση της Ruth Tringham, 1991), αλλά επίσης χωρίς αισθητά και αισθητηριακά ικανά σώματα. Είναι αλήθεια ότι δεν μπορούμε να πού-

με, για παράδειγμα, αν η λεία ή τραχιά επιφάνεια ενός αγγείου έδινε, στο άγγιγμα, την ίδια αίσθηση σε ένα νεολιθικό άνθρωπο όπως σ' έναν ερευνητή ή επισκέπτη μουσείου σήμερα – και από μερικές απόψεις, δεν έχει σημασία που δεν μπορούμε. Είναι όμως σημαντικό το ότι, μέσα στο ίδιο πλαίσιο, μερικά δοχεία έχουν λείες επιφάνειες και μερικά τραχιές, και ότι μπορούμε να πούμε ότι το αισθητηριακό αποτέλεσμα θα ήταν διαφορετικό. Είναι επίσης σημαντικό να εξερευνήσουμε πώς τα περιεχόμενα αυτού του αγγείου, είτε τροφή είτε ποτό ή άλλες ουσίες, γεννούσαν διακριτά αισθητηριακά αποτελέσματα και επέτρεπαν να αναδυθούν συνθήκες συμποσιακότητας και συν-κινητικότητας. Η ανίχνευση αυτών των διαφορετικών αισθητηριακών και συν-κινητικών δυνατοτήτων, καθώς και των κοινωνικών τους νοημάτων και των πολιτικών τους αποτελεσμάτων, όπως βιώθηκαν από διαφορετικούς ανθρώπους, διαφορετικά φύλα, διαφορετικές κοινωνικές ομάδες, είναι βασικό καθήκον για την αρχαιολογία των αισθήσεων.

Η αρχαιολογία των αισθήσεων ως σχέδιο αποκτά πρόσθετη επικαιρότητα και σπουδαιότητα, πέρα από τα όρια του κλάδου, για έναν επιπλέον λόγο. Η αισθητηριακή συναναστροφή με τον υλικό κόσμο είναι βασικός βιωματικός τρόπος για τη γένεση και την ενεργοποίηση της σωματικής μνήμης. Αναφέρομαι εδώ στην κοινωνική, σε αντιπαράθεση προς την ατομική και τη γνωστική, μνήμη, καθώς και στις πρακτικές, εμπειρίες, τελετές και επιτελέσεις που παράγουν και ενεργοποιούν, ηθελημένα ή αθέλητα, την ανάμνηση και τη λησμονιά (πρβλ. Connerton 1989). Το *έργο της μνήμης* (πρβλ. Cole 1998) στηρίζεται στις αισθήσεις, ενώ οι αισθήσεις στηρίζονται στην υλικότητα του κόσμου. Με άλλα λόγια, οι αισθήσεις είναι ο τρόπος της υλικότητας να παράγει ανάμνηση και λησμονιά.

Ένας τρόπος για να τοποθετήσουμε τούτο το βιβλίο μέσα σ' ένα ευρύτερο πεδίο είναι να κοιτάξουμε την αρχαιολογία του σώματος, το πλησιέστερο διανοητικό του πλαίσιο. Η αρχαιολογία άργησε να εντάξει το ανθρώπινο σώμα και τις σωματικές αισθήσεις ως κεντρικά ζητήματα έρευνας. Οι παλαιότερες περιγραφές εστίαζαν σε αναπαραστάσεις του σώματος, που αντιμετωπιζόνταν ως αισθητικές αξίες ή ως απλουστευτικές αφηγήσεις. Οι λόγοι της «Νέας Αρχαιολογίας» ασχολούνταν με το περιβάλλον, τη ζωάρκεια (subsistence) και εν γένει τεχνικο-οικονομικά ζητήματα, παράγοντας έτσι μια εικόνα του σώματος και των αισθήσεων ανάλογη με τις μηχανικές δομές της παραγωγής και της κατανάλωσης. Οι μεταδιαδικασιακές προσεγγίσεις έστρεψαν και πάλι την προσοχή σε συγκεκριμένα νοήματα, όμως το αναπαραστατικό παράδειγμα παρέμεινε κυρίαρχο. Κάτω από την επίδραση της λεγόμενης γλωσσολογικής στροφής, το παρελθόν αντιμετωπίστηκε σαν κείμενο που έπρεπε να διαβαστεί. Το κειμενικό παράδειγμα δέχτηκε αναλυτικό έλεγχο και κριτική από μεταγενέστερες ερμηνευτικές προσεγγίσεις, ενώ το πρόσφατο ρεύμα των

φαινομενολογικών περιγραφών ανακατεύθυνε την προσοχή προς το ανθρώπινο σώμα.

Τα τελευταία χρόνια, απηχώντας τις εξελίξεις σε άλλους κλάδους, η αρχαιολογία του σώματος πρόβαλε σαν ένα νέο, δυναμικό και συναρπαστικό πεδίο. Πολλές συναντήσεις, συνεδρίες και δημοσιεύσεις υποστήριξαν κι έθρεψαν αυτό το ενδιαφέρον (π.χ. Borić & Robb 2008, Fisher & DePaolo Loren 2003, Hamilakis 1998, 1999α, Hamilakis & Sherratt 2012, Hamilakis, Plucienik & Tarlow 2002, Joyce 1998, 2005, Kus 1992, Meskell 1996, Meskell & Joyce 2003, Montserrat 1998, Rautman 2000, Stutz Nilsson 2003, Tarlow 2011, 2012, Thomas 2000, Treherne 1995, T. Yates 1993). Γίνεται ολοένα και πιο ξεκάθαρο, όμως, ότι μέσα σ' αυτή την ευρύτερη υποδιαίρεση του κλάδου, υπάρχει πάντα μια τάση για εστίαση σε ορισμένα μόνο θέματα, κυρίως σε σωματικές αναπαραστάσεις και τα νοήματά τους, σε σωματικές μεταφορές και σε έννοιες ατομικότητας και προσώπου, συχνά σε βάρος της αισθητηριακής και σωματικής εμπειρίας (πρβλ. Joyce 2005). Δεν είναι τυχαίο ότι ο πρώτος συλλογικός τόμος γύρω από το ανθρώπινο σώμα (Rautman 2000) φέρει τον τίτλο *Διαβάζοντας το σώμα (Reading the Body)*. Οι σωματικές αναπαραστάσεις είναι ασφαλώς υλικές και γίνονται αντιληπτές και εξελίσσονται σωματικά, και τέτοιες μελέτες είναι πολύτιμες, όμως το βιωματικό στοιχείο παραμένει μάλλον υποτιμημένο. Για παράδειγμα, ενώ ο τόμος *Διαβάζοντας το σώμα* περιέχει μερικές μελέτες από το χώρο της φυσικής ανθρωπολογίας, που θα μπορούσαν να αποτελέσουν την αφετηρία για τη διερεύνηση σωματικών εμπειριών, αυτές δεν εντάσσονται στο γενικότερο πλαίσιο της ενσωματοποίησης και της αισθησιακής εμπειρίας. Η αρχαιολογία του σώματος παραμένει περισσότερο αναπαραστατική παρά βιωματική. Ακόμα και φαινομενολογικές προσεγγίσεις, που έχουν αναμφίβολα συνεισφέρει στην προβολή του σωματικού βιώματος, δεν φαίνεται να έχουν κόψει τους δεσμούς τους με το γλωσσολογικό και λογοθετικό παράδειγμα, και φαίνεται να εστιάζουν (με λίγες πρόσφατες εξαιρέσεις), κατά μεγάλο μέρος, στην όραση και στο βλέμμα, που αντιμετωπίζεται σαν ατομική, αυτόνομη αισθητηριακή εμπειρία, σε βάρος άλλων αισθητηριακών τροπικοτήτων και εμπειριών και σε βάρος της αισθητηριακής μνήμης.

Ωστόσο η αισθητηριακή συναναστροφή με τον κόσμο είναι πολύ ευρύτερη και δεν περιλαμβάνει απαραίτητα απεικονίσεις των σωμάτων, οπτικές ή κειμενικές. Εκείνο που λείπει συχνά από αυτές τις πολύτιμες και σαγηνευτικές συζητήσεις είναι οι ακουστικές, οσφρητικές και απτικές συνδιαλλαγές με πράγματα και υλικά – οι γεύσεις, οι μυρωδιές και οι ήχοι, τα κατάλοιπα των οποίων έχουν συχνά πολύ μικρότερο γόητρο αλλά είναι εντούτοις υλικά και προσβάσιμα. Τον τελευταίο καιρό, η αισθητηριακή και βιωματική αρχαιολογία άρχισε να αποδίδει κάποιες σημαντικές συνεισφορές. Οι προηγούμενες

φαινομενολογικές προσεγγίσεις, ιδιαίτερα εκείνες που συνδέονταν με τις μελέτες τοπίου, παρά την έμφασή τους στην αυτόνομη όραση, άνοιξαν το δρόμο (π.χ. Tilley 1994, βλ. επίσης Κεφάλαιο 3), ενώ πιο πρόσφατες μελέτες προσπάθησαν να επανορθώσουν τις προηγούμενες φαινομενολογικές ατέλειες, με ανάμικτα αποτελέσματα (π.χ. Tilley 2004α, και για κριτικές, Brück 2005, Johnson 2012). Όμως η αρχαιολογία της αισθητηριακής εμπειρίας βρίσκεται ακόμα στα πρώτα της βήματα κι έχει μπροστά της μεγάλες προκλήσεις. Όπως επίσης θα δείξω, πολλές από αυτές τις αισθητηριακές προσπάθειες εξακολουθούν να κινούνται μέσα στο ιστορικά προσδιορισμένο παράδειγμα των πέντε αισθήσεων και σπάνια συνδέουν την αισθητηριακότητα με τη συν-κινητικότητα.

Το βιβλίο αυτό προσπαθεί να επαναπροσανατολίσει την αρχαιολογική σκέψη προς τη μελέτη της αισθητηριακής εμπειρίας και τη συνθήκη της αισθητηριακότητας γενικότερα, προς την εγγύτητα και την αμεσότητα μάλλον παρά προς «αιώνιες» και «ουσιακές», αφηρημένες δομές και σχήματα – «προς την υφή και το δέρμα της καθημερινότητας» (Harrison 2000: 501). Επομένως, σκοπός του βιβλίου αυτού δεν είναι να προωθήσει μια ακόμα υποδιαίρεση του κλάδου –αυτήν της «αρχαιολογίας των αισθήσεων» (κάτι που μπορεί να οδηγήσει στην περιθωριοποίηση αυτής της προσέγγισης)– αλλά μάλλον να κινηθεί προς ένα νέο πλαίσιο (ή, για να το θέσουμε πιο τολμηρά, προς ένα νέο παράδειγμα), που θα μπορέσει να μας βοηθήσει να ξανασκεφτούμε τη γενεαλογία του κλάδου και, αναπόφευκτα, να επανεξετάσουμε τα ερευνητικά μας ερωτήματα και τις μεθοδολογικές μας διαδικασίες. Αυτό το πλαίσιο θα μπορούσε να είναι συναφές με κάθε αρχαιολογικό υποπεδίο, από την περιβαλλοντική αρχαιολογία ως την αρχαιολογία της τροφής και τις αρχαιολογίες της τεχνολογίας, της θρησκείας ή του «τελετουργικού». Κατά μία έννοια, το βιβλίο αυτό είναι μεταθεωρητικό. Στο κάτω-κάτω, η αρχαιοελληνική λέξη *θεωρία* αναφέρεται, ετυμολογικά, τόσο στην αίσθηση της όρασης όσο και στη θεώρηση και το στοχασμό. Έχει ενδιαφέρον ότι ο όρος κατέληξε να σημαίνει απλώς διανοητική θεώρηση, στερώντας έτσι την έννοια από τις αισθητηριακές πλην οφθαλμικές διαδρομές της. Το βιβλίο είναι λοιπόν, κατά κάποιον τρόπο, «μεταθεωρητικό», με την έννοια ότι εγκωμιάζει το συγκεκριμένο και το εμπειρικό, καθώς και τους πολυαισθητηριακούς τρόπους του είναι και της παρέυρεσης στον κόσμο.

Σε τούτο το βιβλίο υποδεικνύω ότι υπάρχει μια θεμελιακή παραδοξότητα στην καρδιά της νεωτερικής αρχαιολογίας: από τη μία, λόγω της ιδιαίτερης γενεαλογίας και ιστορίας της, έχει κατασκευαστεί σαν ένας μηχανισμός της νεωτερικότητας που στηρίζεται κυρίως στην αίσθηση της αυτόνομης και ασώματης όρασης. Από την άλλη, η στάση αυτή υπονομεύεται διαρκώς από την έντονα υλική, ενσώματη αλληλεπίδραση με πράγματα και περιβάλλοντα.

Ακριβώς αυτή η ένταση προσφέρει ένα άνοιγμα για την εξερεύνηση που θα επιχειρήσω σε τούτο το βιβλίο. Αυτή η ιστορική θεώρηση της αρχαιολογίας, όπως και μια αναγνώριση και αποτίμηση των αισθησιακών ιδιοτήτων της ύλης, των πραγμάτων, μαζί με ένα αυξανόμενο *corpus* εργασιών στη φιλοσοφία, την ανθρωπολογία, την ιστορία, την ανθρωπογεωγραφία και την κοινωνική θεωρία, μπορούν να μας βοηθήσουν να αναπτύξουμε μια πολυαισθητηριακή αρχαιολογία και να επανορίσουμε την όραση σαν μια αντιληπτική τροπικότητα στενά συνυφασμένη και διαπλεγμένη, συναισθητικά² και βιωματικά, με όλες τις άλλες αισθήσεις μάλλον παρά σαν ένα αυτόνομο πεδίο. Ένα τέτοιο εγχείρημα δεν αφορά απλώς μια αποκατάσταση της ισορροπίας, μια ένταξη των άλλων αισθητηριακών τροπικοτήτων σε ένα πρωταρχικά οπτικό πεδίο. Είναι μάλλον ένα σχέδιο για να προκύψει μια νέα θεώρηση (που θα γεννήσει επίσης μια νέα πρακτική) της συνύφανσης μεταξύ υλικότητας και ανθρώπινης αισθητηριακής και αισθητής δράσης και εμπειρίας. Αναπόφευκτα, είναι επίσης ένα πολιτικό σχέδιο, όχι μόνο σε ό,τι αφορά την προβολή περιθωριοποιημένων αισθητηριακών καθεστώτων και εναλλακτικών νεωτερικών αρχαιολογιών, ή την κατάλυση εκείνου που ονόμασε ο Feldman το «τεράστιο και μυστικό μουσείο της ιστορικής και αισθητηριακής απουσίας» (1994: 104), αλλά και σε ό,τι αφορά τη δυνατότητα, μέσα από την εξερεύνηση της παρελθοντικής και παροντικής αισθητηριακής διαφορετικότητας, του σχηματισμού νέων διασωματικών κοινωνικοτήτων. Αυτές θα διέπονται από ειλικρινείς και ανοιχτά συν-κινητικές αλληλεπιδράσεις που θα μπορούν να αντιταχτούν στην αισθητηριακή ιεραρχία και εξατομίκευση, επιβεβλημένη από τα κυρίαρχα σωματικά καθεστώτα της δυτικής νεωτερικότητας.

Παρότι η αισθητηριακή εμπειρία συνδέεται με νευροφυσιολογικές διαδικασίες (κοινές σε όλα τα ανθρώπινα πλάσματα), απορρίπτω εδώ τη βιολογική οικουμενιστική προσέγγιση προς όφελος μιας συγκεκριμένα προσδιορισμένης, ιστορικής και πολιτισμικής θεώρησης του φαινομένου. Παρά κάποιες παλαιότερες προσπάθειες και παρά τη μεγάλη δημόσια γοητεία που άσκησαν (π.χ. Ackerman 1995/1990), δεν μπορεί να υπάρξει μια φυσική ιστορία των αισθήσεων. Η αισθητηριακή εμπειρία είναι οικουμενική και διαπολιτισμική, όμως ο ορισμός και η νοηματική κατανόηση των αισθητηριακών τροπικοτήτων και αλληλεπιδράσεων είναι ιστορικά και συγκεκριμένα προσδιορισμένα

---

2. Χρησιμοποιώ εδώ τον όρο «συναισθησία» όχι με την ιατρική, εξατομικευμένη έννοιά του (που αναφέρεται σε ορισμένα άτομα για τα οποία θεωρείται ότι «συγχέουν» τις αισθήσεις, δηλαδή αντιλαμβάνονται μία αισθητηριακή τροπικότητα με τη μορφή μιας άλλης, π.χ. συσχετίζουν τη μουσική με εικόνες – βλ. Cytowic 1993), αλλά με την πολιτισμική έννοια, σαν γενική κοινωνική και αντιληπτική συνθήκη η οποία, όπως θα υποστηρίξω εδώ, χαρακτηρίζει κάθε αισθητηριακότητα: οι αισθητηριακές τροπικότητες λειτουργούν πάντα συντονισμένα και δεν μπορούμε να διαχωρίσουμε την αισθητηριακή εμπειρία με βάση μεμονωμένες αισθήσεις.

και εξαρτιόνται από την τάξη, το φύλο, την ηλικία και άλλες ιδιότητες. Η αποτίμηση και η αποδοχή της συν-κινητικής δύναμης της αισθητηριακότητας δεν θα εμπλουτίσει απλώς τις ιστορίες μας για το παρελθόν αλλά θα αλλάξει εντελώς τον τρόπο που βιώνουμε και μετασχηματίζουμε / μετασχηματιζόμαστε από την παρελθοντική και παροντική υλικότητα. Πιο συγκεκριμένα, η προσέγγιση αυτή μπορεί να ανοίξει πρωτόφαντους ερμηνευτικούς ορίζοντες προκαλώντας στοχασμό γύρω από ζητήματα όπως η σωματική αντίληψη και εμπειρία, η μνήμη και οι λειτουργίες της, και η εξουσία ως ενσώματη, βιοπολιτική διαδικασία. Επιπλέον, μια στροφή παραδείγματος βασισμένη στην αισθητηριακότητα μπορεί να αποτελέσει ένα γόνιμο τρόπο για να αποφύγουμε μια σειρά από διχοτομίες, εγγενείς στο αρχαιολογικό εγχείρημα από το ξεκίνημά του, όπως νους έναντι σώματος, υποκείμενο έναντι αντικειμένου, επιστήμη έναντι κουλτούρας και θεωρία έναντι πρακτικής.

Αναπόφευκτα, μια εμπνευσμένη από την αισθητηριακότητα αρχαιολογία θα πρέπει να ξεκινήσει με ένα σχέδιο διπλής γενεαλογικής έρευνας: την εξερεύνηση, αφενός, του πώς η συμβατική και επίσημη αρχαιολογία, ως πρωταρχικός οπτικός μηχανισμός της δυτικής νεωτερικότητας, έχει διαμορφώσει ιδέες, μεθοδολογίες και τεχνικές έως σήμερα και αφετέρου την ανασκαφή της αισθητηριακής προϊστορίας του ίδιου του ερευνητή, διερευνώντας τους τρόπους με τους οποίους οι αισθητηριακοί μας κόσμοι και οι αισθητηριακές μας βιογραφίες ορίζουν τη συναναστροφή μας με τον κόσμο, συμπεριλαμβανομένων των αρχαιολογικών μας παρεκβάσεων. Αυτή η γενεαλογική έρευνα θα μας επιτρέψει να αναπτύξουμε τα σώματά μας ως τα πρωταρχικά εργαλεία για την κατανόηση των δεσμών μεταξύ σωματικών αισθήσεων, υλικότητας και μνήμης, όχι μόνο με τη συμβατική έννοια της ανάπτυξης μιας οξείας αρχαιολογικής παρατηρητικότητας (μιας τεχνικής στραμμένης στην όραση), αλλά σε μια προσπάθεια να στοχαστούμε γύρω από τις μνημονικές μας εμπειρίες και την επανενεργοποίησή τους μέσω των σωματικών αισθήσεων. Δεν υπάρχει αντίληψη που να μην είναι γεμάτη μνήμες, παρατηρούσε ο Henri Bergson (1991/1908), μια φράση στην οποία θα επανέρχομαι στην πορεία του βιβλίου. Η βιωματική μου αντίληψη του κόσμου, της αρχαιολογίας συμπεριλαμβανομένης, διαμορφώνεται από τις δικές μου σωματικές και αισθητηριακές μνήμες, επομένως η αποκωδικοποίηση της δικής μου αισθητηριακής στρωματογραφίας θα τροφοδοτήσει τις στοχαστικές μου προσπάθειες που θα διασκορπιστούν στις σελίδες του βιβλίου. Αντί, όμως, να ξεκινήσω το βιβλίο αυτό με κάποια μακροσκελή διανοητική παρέκβαση, σκοπεύω να παρεμβάλω κάποιες γενεαλογικές βινιέτες σε όλη του την έκταση, όπως αναδύονται ξαφνικά κι απροσδόκητα, σχεδόν με ακούσιο τρόπο, στη διάρκεια της φαινομενικά ακαδημαϊκής μου εξερεύνησης. Αυτές οι αυτοβιογραφικές βινιέτες θα διακρίνονται από το υπόλοιπο κείμενο με πλάγια γράμματα. Σταδιακά, ωστόσο, θα τις αναμείξω με

την πιο συμβατική ακαδημαϊκή αφήγηση: είναι πεποίθησή μου ότι η ακαδημαϊκή γραφή πρέπει να γίνει περισσότερο επικλητική, αναμειγνύοντας επιστημονικούς λόγους με μνημονικές και αυτοβιογραφικές αναφορές.

Σαν αφετηρία, αρκεί να πω ότι, όντας λευκός άντρας που πλησιάζει τα πενήντα, η ενσώματη και αισθητηριακή μου προσωπικότητα διαμορφώθηκε από την ανατροφή μου στην Ελλάδα, συμμετέχοντας επομένως σε ποικίλες μεσογειακές νεωτερικότητες (πρβλ. Chambers 2007), αποτέλεσμα πολλών και συχνά εθνοτικά, θρησκευτικά και πολιτισμικά ποικίλων υλικών και απτικών, οσφρητικών, ακουστικών και γαστρονομικών παρελθόντων: της οθωμανικής κληρονομιάς, του εθνικού και ομογενοποιητικού νεοελληνικού φαντασιακού, της ορθόδοξης χριστιανικής παράδοσης (λιβάνι, ψαλμοί, Θεία Κοινωνία), των πάντα χειροπιαστών αναφορών σε άλλα παρελθόντα, από το βενετικό ως το ιταλικό, των ποικίλων και πανταχού παρόντων υλικών αναμνήσεων, που εκτείνονται από τις «μινωικές» αρχαιότητες ως τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τον Ελληνικό Εμφύλιο, και τις αντηχήσεις τους στο παρόν. Επίσης, πέρασα το μεγαλύτερο μέρος της ενήλικης ζωής μου σε δυτικές χώρες εκτός Ελλάδας, κυρίως στο Ηνωμένο Βασίλειο και τις Ηνωμένες Πολιτείες, κάτι που με υποχρέωσε να βρίσκομαι σε διαρκή εγρήγορση ως προς τη διαφορετικότητα των αισθητηριακών τρόπων στο εσωτερικό της Δύσης και να ενεργώ σαν ντεφάκτο εθνογράφος, όντας insider-outsider και συμμετοχικός «παρατηρητής» στα περιβάλλοντα στα οποία βρισκόμουν. Και κάτι ακόμα, το οποίο είναι ουσιαστικό για την κατανόηση της προοπτικής που υιοθετείται σε τούτο το βιβλίο: αντίθετα με πολλούς ή όλους τους άλλους αρχαιολόγους που προσέγγισαν το θέμα των σωματικών αισθήσεων, δεν έφτασα στη συζήτηση περί αισθήσεων περνώντας μέσα από τη μελέτη σωματικών αναπαραστάσεων (τοιχογραφιών, ειδωλίων ή αγαλμάτων) ούτε μέσα από τη μελέτη τοπίων και μεγαλιθικών μνημείων – οσοδήποτε σημαντικές κι αν είναι αυτές οι κατηγορίες δεδομένων. Οδηγήθηκα στην αισθητηριακή εμπειρία και στο συν-κινητικό της φορτίο μελετώντας πρακτικές κατανάλωσης τροφής και ομοσιτικά συμβάντα, με άλλα λόγια μέσα από ενσώματες κοινωνικές πρακτικές, και μέσα από εκείνες που ο κυρίαρχος δυτικός κανόνας είχε ονομάσει οι «κατώτερες» αισθήσεις της γεύσης και της όσφρησης. Όσο για τις έως τώρα αρχαιολογικές μου συναντήσεις, πέρα από συμβατική αρχαιολογική εργασία, έχω πραγματοποιήσει συστηματική εθνογραφική έρευνα καθώς και αρχαιολογική έρευνα και εξερεύνηση της κοινωνικής και πολιτικής λειτουργίας του αρχαιολογικού φαινομένου στις ποικίλες εκφάνσεις του. Οι αναγνώστες θα μπορέσουν να νιώσουν και να αισθανθούν τα αποτελέσματα αυτής της διακριτής τροχιάς σε όλη την έκταση του βιβλίου.

Αντί να μεταχειριστώ τις αισθήσεις σαν ένα τομέα δομημένο από μεμονωμένα εξωτερικά ερεθίσματα τα οποία επεξεργάζεται εσωτερικά το σώμα, υιο-

θετώ μια προσέγγιση που απορρίπτει το μοντέλο εξωτερικότητας/εσωτερικότητας και αντιμετωπίζει τις αισθήσεις σαν κάτι που συγκροτεί ένα ενιαίο πεδίο, το αισθητηριακό πεδίο, ενώ ταυτόχρονα συγκροτείται από αυτό. Η αισθητηριακή αντίληψη και εμπειρία, τα υλικά, τα ανθρώπινα και τα μη ανθρώπινα πλάσματα που έχουν την ικανότητα να αισθάνονται, το ευρύτερα προσδιορισμένο περιβάλλον και η κοινωνική μνήμη είναι τα σημαντικά συστατικά στοιχεία του πεδίου αυτού. Η μονάδα ανάλυσης μετατοπίζεται επομένως από την ατομική αισθητηριακή συνδιαλλαγή, ή και από το ανθρώπινο άτομο, προς ένα διασωματικό αισθητηριακό τοπίο. Δεν πρόκειται για μια στατική οντότητα της ανάλυσης αλλά για ένα σχεσιακό πλαίσιο ή μάλλον, σύμφωνα με τον Lefebvre (1991: 117) και τον Ingold (2010a), ένα πλέγμα που εμψυχώνεται από κίνηση, ροές, κιναισθητικές³ αλληλεπιδράσεις, ουσίες σε κυκλοφορία – με άλλα λόγια, από ζωή. Γίνεται λοιπόν φανερό ότι το βιβλίο αυτό θα στηρίζεται σε κοινωνική και κριτική σκέψη που έχει παραχθεί σε αντιπαράθεση προς τα κυρίαρχα νεωτερικά παραδείγματα, και πιο συγκεκριμένα θα στηρίζεται στα νήματα εκείνα των φιλοσοφικών παραδόσεων που πριμοδοτούν το βίωμα και τη σωματικότητα, όντας όμως ταυτόχρονα κριτικό απέναντι στις συχνές εθνοκεντρικές τάσεις τους και τις λογοκεντρικές τους μεροληψίες. Για να αντιπαρατεθεί στις «μεροληψίες» αυτές, θα επιστρατευτούν επίσης ιδέες προερχόμενες από άλλα πεδία, από την ανθρωπολογία και την ιστορία τέχνης ως τις κινηματογραφικές σπουδές. Τέλος, μία σε βάθος επανεξέταση ενός ιδιαίτερου αρχαιολογικού πλαισίου –η Κρήτη της Εποχής του Χαλκού– θα χρησιμεύσει σαν συγκεκριμένη θέση όπου θα δοκιμάσουμε αυτή την εναλλακτική θεώρηση.

Θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς ότι υπάρχει κάτι το εγγενώς παράδοξο στο βιβλίο αυτό. Προσπαθεί να αποδώσει και να εκφράσει μέσα από κείμενο (και μερικές εικόνες) παρελθοντικούς και παροντικούς κόσμους οι οποίοι εξ ορισμού είναι φαινόμενα που πρέπει να αποτιμηθούν και να κατανοηθούν μέσω μιας πολυαισθητηριακής και κιναισθητικής συναναστροφής. Από τη σκοπιά αυτή, η γραφή μοιάζει, σε πρώτη ματιά, άψυχη, νεκρή, αποστερωμένη και ξεκομμένη. Θυμάμαι ότι σε σεμινάρια, και σε περισσότερες από μία περιπτώσεις, το ακροατήριο διατύπωσε αμφιβολίες για την ικανότητά μας να ανακαλέσουμε περασμένους αισθητηριακούς κόσμους μέσω του κειμένου. Μπορεί όντως να ισχύει ότι άλλα μέσα, όπως η φωτογραφία (βλ.

---

3. Η κιναισθησία, η αισθητηριακή εμπειρία που ενεργοποιείται από τη σωματική κίνηση, θα αποτελέσει βασική έννοια στο βιβλίο αυτό. Οι φυσιολόγοι μάλιστα έχουν υποστηρίξει ότι βρήκαν επιστημονική βάση για αυτήν, τουλάχιστον από τις αρχές του 19ου αιώνα, όταν συνειδητοποιήθηκε ότι «αν οι μυώνες ήταν ικανοί να δέχονται ερεθισμούς όπως και να εκτελούν κινήσεις, θα έπρεπε να έχουν μια ικανότητα για αίσθηση συγκρίσιμη με κείνη του ματιού ή του αυτιού» (Çelik 2006: 159).

Hamilakis, Anagnostopoulos & Ifantidis 2009, Hamilakis & Ifantidis 2013) ή θεατρικές παραστάσεις (βλ. Hamilakis & Theou 2013, Pearson & Shanks 2001), είναι καταλληλότερα για την εξερεύνηση της αισθητηριακότητας. Ωστόσο, αυτή η αβεβαιότητα κι αυτή η ανησυχία πηγάζει εν μέρει από τη συνήθη παραδοχή ότι η αρχαιολογία της αισθητηριακότητας επιχειρεί να *ανα-παραστήσει* το παρελθόν. Όμως το σχέδιό της δεν αφορά την αναπαράσταση αλλά την παρουσία: δεν επιχειρεί να αναπαραστήσει το παρελθόν, ούτε το παρόν άλλωστε, αλλά να ανακαλέσει τις αισθητηριακές ιδιότητες, τις ζωτικές διαδικασίες, να αναπλάσει τη συνύφανση υλικών, σωματών, πραγμάτων και ουσιών σε κίνηση, να πυροδοτήσει τη συν-κινητική τους δύναμη.

Με την έννοια αυτή, τόσο στην ψηφιακή αλλά ακόμα περισσότερο στη χάρτινη μορφή του, τούτο το βιβλίο είναι περισσότερο αισθητό και σωματικό απ' ό,τι φαίνεται. Όπως γνωρίζουν όλοι οι βιβλιόφιλοι, οι απολαύσεις των βιβλίων είναι βαθιά υλικές: ξεκινούν από τη μυρωδιά του βιβλιοπωλείου, την αφή που χαϊδεύει τα αντικείμενα και το οπτικό ξεφάντωμα των πολύχρωμων εξωφύλλων. Συνεχίζονται με το σωματικό άγγιγμα και γύρισμα των σελίδων, την επαφή με τη γραφή, που βρίσκεται στο μεταίχμιο μεταξύ προφορικότητας και εικόνας (W. J. T. Mitchell 2006), και την επιθυμία ν' αρχίσει η ανάγνωση, δηλαδή, για να θυμηθούμε και να παραφράσουμε τον Paul Klee (1969: 105), να βγάλουμε τις αράδες βόλτα ακολουθώντας πολλά υποσχόμενες και ερεθιστικές διαδρομές. Κι έπειτα έρχονται οι απολαύσεις της γραπτής γλώσσας στην πιο ανακλητική, αισθητή και σαρκική μορφή: η ανάπλαση εικόνων, ήχων, οσμών, σωματών των πραγμάτων και σωματών των ανθρώπων, τόπων, κινήσεων και καταστάσεων. Ξαφνικά, το «νεκρό» μέσο ξυπνάει και ζωντανεύει, γίνεται ένας αγωγός μέσω του οποίου συμμετέχουμε σε αισθητηριακή και αισθητή αντίληψη και στοχασμό. Να τι θα προσπαθήσω να πετύχω στις σελίδες που ακολουθούν.

Όσο για την οργάνωση και τη δομή του βιβλίου, μετά από αυτή τη σύντομη εισαγωγή, το Κεφάλαιο 2 θα επιτελέσει μια γενεαλογική άσκηση εξερευνώντας τις ρίζες των κυρίαρχων αισθητηριακών καθεστώτων στη δυτική νεωτερικότητα και τον αντίκτυπό τους στο μηχανισμό της νεωτερικής αρχαιολογίας. Αυτή η γενεαλογική άσκηση, όπως και το υπόλοιπο βιβλίο, συνυφάνεται με παράλληλες αφηγήσεις κοινωνικών και πολιτικών εξελίξεων και με τις επιστημονικές συζητήσεις πάνω στο θέμα, διατυπώνοντας ταυτόχρονα μια υπόρρητη μεθοδολογική πρόταση. Στο κεφάλαιο αυτό δείχνω ότι η κατασκευή του δυτικού *sensorium* στη νεωτερικότητα εδράζεται στην αποικιακή και εθνική συγκυρία εξουσίας, και ότι το άγχος απέναντι στην ακατάστατη και αναρχική φύση των αισθήσεων καθρέφτιζε το άγχος και την επιθυμία να εξημερωθούν και να καταχτηθούν μακρινοί και απείθαρχοι τόποι, άνθρωποι και καιροί. Δείχνω επίσης ότι, μολονότι η προνεωτερική και προγενέστερη

φιλοσοφική κληρονομιά γέννησε ποικίλους και μερικές φορές πολύ ενδιαφέροντες στοχασμούς γύρω από τις αισθήσεις, τα κυρίαρχα φιλοσοφικά καθεστώτα, ιδιαίτερα κατά το 18ο και το 19ο αιώνα, επέλεξαν μια αποστειρωμένη και αποστεωμένη εκδοχή καρτεσιανισμού, στερημένη από συν-κινητικότητα. Ο επίσημος αρχαιολογικός μηχανισμός, που δημιουργήθηκε ως τμήμα αυτού του καθεστώτος, ήταν εξίσου αποστεωμένος, παρά την εγγενώς χειροπιαστή και πολυαισθητηριακή φύση τόσο της αρχαιολογικής δουλειάς όσο και των υλικών πραγμάτων. Το βλέμμα και η όραση αποκόβονταν ριζικά από την πολυαισθητηριακή εμπειρία, ενώ η αισθητική γινόταν αφηρημένος στοχασμός και αξιολογική κρίση για την ομορφιά. Όπως όμως συμβαίνει και με τη νεωτερικότητα γενικώς, υπήρξαν και υπάρχουν άλλες αρχαιολογικές προσλήψεις του φαινομένου, και άλλες συνομιλίες με την αισθητηριακότητα, τόσο σε προνεωτερικές αρχαιολογίες ή σε ιθαγενείς αρχαιολογίες σήμερα όσο και σε παραλλαγές της νεωτερικής αρχαιολογίας.

Στο Κεφάλαιο 3, αφηγούμαι το πώς αμφισβητήθηκε αυτό το κυρίαρχο καθεστώς, στον 20ό αιώνα, από νέες δυνάμεις, νέες τεχνολογίες και νέες ιδέες. Η πολυαισθητηριακότητα ήρθε και πάλι στο προσκήνιο, συχνά όμως την οικειοποιήθηκαν η εμπορευματοποίηση και οι δυνάμεις του κεφαλαίου. Η αντικαρτεσιανή σκέψη, η πολιτισμική κριτική και οι ανθρωπολογικές σπουδές μάς επιτρέπουν να φτάσουμε σε μια νέα κατανόηση της αισθητηριακότητας, η οποία θα δίνει προτεραιότητα στις βιωματικές και συν-κινητικές ιδιότητες των πραγμάτων και των ουσιών και, κάτι πολύ σπουδαιότερο, των ροών μεταξύ ανθρώπων, μη ανθρώπινων πλασμάτων, πραγμάτων και των ευρύτερων περιβαλλόντων τους. Στο κεφάλαιο αυτό, επίσης, επισκοπώ πρόσφατες απόπειρες προς μια αρχαιολογία των αισθήσεων, οι οποίες, παρά τις προόδους και τις πολύτιμες ιδέες που μας έχουν προσφέρει, δείχνουν πως η τεράστια αυτή δυναμική μοιάζει τις περισσότερες φορές παγιδευμένη μέσα σ' ένα πλαίσιο προσδιορισμένο από το δυτικό *sensorium* και τις πέντε αισθήσεις του, στερημένο από κάθε συν-κινητική δύναμη.

Στο Κεφάλαιο 4, συνοψίζω την προηγούμενη συζήτηση και αναπτύσσω ένα πλαίσιο αισθητηριακότητας για την αρχαιολογία, το οποίο μπορεί επίσης να αφορά και άλλους κλάδους, όπως και την κοινωνική θεωρία γενικότερα. Προτείνω και πάλι ότι δεν πρέπει να εστιάζουμε σε ατομικές αισθήσεις αλλά στο *πεδίο* της αισθητηριακότητας και των συν-κινητικών και μνημονικών ροών που αυτή γεννάει, αποφεύγοντας την οριοθέτηση του σώματος και του πράγματος ως απομονωμένων κατηγοριών. Αντίθετα με τη νεωτερική μας αντίληψη, οι αισθήσεις είναι άπειρες και αναρίθμητες, και μια αρχαιολογία της αισθητηριακότητας μπορεί μάλιστα να συνεισφέρει στην εξερεύνηση παραγνωρισμένων έως τώρα αισθητηριακών τροπικοτήτων. Στο κεφάλαιο αυτό υποδεικνύω επίσης ότι ορισμένες έννοιες από την πρόσφατη θεωρητική συ-

ζήτηση, κάπως τροποποιημένες και αναδιατυπωμένες, θα πρόσφεραν μεγάλες δυνατότητες σε μια αρχαιολογία της αισθητηριακότητας: τα αισθητηριακά συναθροίσματα και η βιοπολιτική/βιοεξουσία είναι δυο τέτοιες έννοιες. Προτείνω ακόμα ότι η αισθητηριακή αρχαιολογία πρέπει να ασπαστεί μια νέα οντολογική κατανόηση της χρονικότητας, βασισμένη στις μπερξονικές έννοιες της υλικής μνήμης και διάρκειας. Πρόκειται για μια οντολογία πολλών και συνυφισταμένων χρόνων, δημιουργημένη από τις ιδιότητες διάρκειας και τις αισθητηριακές επιδοχές (affordances) της ύλης και των υλικών πραγμάτων.

Στα Κεφάλαια 5 και 6, αναπτύσσω μια εκτεταμένη και λεπτομερή μελέτη περίπτωσης, βασισμένη σε αρχαιολογικό υλικό από την Κρήτη της Εποχής του Χαλκού. Το Κεφάλαιο 5 ασχολείται με τη σφαίρα των επικήδειων τελετών και δείχνει πως ήταν ένας τομέας όπου οι άνθρωποι ήταν σε θέση να παράξουν μνημονικό, ιστορικό βάθος, καθώς και οικογενειακές γενεαλογικές διασυνδέσεις και συσχετισμούς, μέσω της αισθητηριακής αλληλεπίδρασης με λείψανα, οστά και πράγματα. Ήταν μια διασωματική σφαίρα αισθητηριακής νεκροπολιτικής, γεμάτη εντάσεις που έμελλε να εκφραστούν με πιο ρητό τρόπο μέσα στους ακόλουθους αιώνες. Το Κεφάλαιο 6 ακολουθεί οργανικά και χρονολογικά το Κεφάλαιο 5 και επιστρέφει στο ζήτημα του «ανακτορικού φαινομένου» της Μέσης και της Ύστερης Εποχής του Χαλκού. Βασισμένος στην αισθητηριακότητα, την εν-τόπιση (emplacement) και την αισθητηριακή και σωματική μνήμη, προτείνω ότι αυτά που ονομάζουμε ανάκτορα ήταν η αποθέωση και η μνημειοποίηση της αισθητηριακής και μνημονικής ιστορίας μακράς διάρκειας. Είχαν ιδρυθεί σε θέσεις κορεσμένες με αισθητηριακό και μνημονικό βάθος, καθώς ήταν συσχετισμένες με μακρόχρονη κατοίκηση και προγονική κληρονομιά, αλλά και με αναρίθμητα συμβάντα συμποσιακότητας και τελετουργικής πόσης. Την ίδια στιγμή, βλέπουμε ότι το ανακτορικό φαινόμενο επιχειρεί, όχι μόνο να ρυθμίσει και να προσανατολίσει αισθητηριακές τροπικότητες και αλληλεπιδράσεις, αλλά και να παράξει μνημονικές μαρτυρίες επιτόπου, θησαυρίζοντας και διατηρώντας τα κατάλοιπα αισθητηριακά έντονων συμποσιακών περιστάσεων. Στο κεφάλαιο αυτό, δείχνω επίσης ότι ακόμα και ο υλικός πολιτισμός που συσχετίζουμε συνήθως με την υψηλή τέχνη και την αφηρημένη ορατότητα, όπως οι τοιχογραφίες, ήταν στην πραγματικότητα ερείσματα για τελετουργικές περιστάσεις, που πετύχαιναν το σκοπό τους εμπλεκόμενα σε μια διαδικασία δια-κινησιοδότησης με ανθρώπους, μέσα από κιναισθητικές και συναισθητικές αλληλεπιδράσεις.

Στο καταληκτικό κεφάλαιο (Κεφάλαιο 7), συνοψίζω τα κυριότερα σημεία και υποστηρίζω μια στροφή από τη σωματικότητα στην αισθητηριακότητα και από τα πράγματα στις ροές. Υποστηρίζω ότι αυτή η στροφή θα καταλήξει σε μια οντογενετική διαδικασία για την αρχαιολογία: θα οδηγήσει στην ανά-

δυση μιας νέας, «απειθαρχης πειθαρχίας» (undisciplined discipline) που δεν θα αφορά *αρχαία* πράγματα αλλά πράγματα και πλάσματα γενικώς, και τους πολλαπλούς και συνυφιστάμενους χρόνους που αυτά ενσωματώνουν και ενεργοποιούν μέσα από την αισθητηριακότητα και την αισθητηριακή μνήμη. Θα είναι μια πολυχρονική αρχαιολογία, στηριγμένη στις αισθητηριακές και συν-κινητικές ροές μεταξύ σωμάτων, οργανισμών, πραγμάτων, της ατμόσφαιρας και του σύμπαντος. Μια αρχαιολογία που θα είναι ανοιχτή και θα εκτιμά τον άλλο, μια αρχαιολογία που θα είναι πρόθυμη να «συγκινηθεί» από τον συν-κινητικό (και συναισθηματικό) απόηχο του κόσμου. Δηλαδή μια έρευνα για τη ζωή και μια συνομιλία με τη ζωή.